

metheïsche taak de gehele problematiek te overzien die hem nu precies tot intellectuele paradoxen leidt. In de formulering van die strijd en worsteling is Apostel op zijn best.

Dit boek bevat hoe dan ook een aanzet, waarin gelovigen en ongelovigen wezenlijk kunnen communiceren omdat ervaringen kunnen meegeedeeld worden en als 'object' kunnen onderzocht worden. Het werkelijkheidsbewustzijn is trouwens een zijnsbewustzijn dat zowel emotief als intellectueel moet benaderd worden: een 'work in progress'. Of om het met woorden van Apostel te zeggen: "De meditatief-mystische religies van Indië, de analytische rationaliteit van Griekenland en de historisch-politieke religiositeit van Israël zijn in wederzijdse verbinding samen noodzakelijk. Geen van de drie componenten kan gemist worden. Athene, Beneres en Jeruzalem." (p. 195)

Met deze intentie kan Apostel de 'vier boeddhistische beloften...' tot de zijne verklaren: "De levende wezens zijn talloos - ik beloof ze allen te verlossen. De passies vallen onophoudelijk aan - ik beloof ze allen te overwinnen. De leer is ondoorgrondelijk - ik beloof ze volledig te verstaan. De weg van de verlichte is eindeloos - ik beloof hem tot het einde toe te gaan."(p. 202).

Agnes CLAEYS

CULTUURGESCHIEDENIS

Sabine Alexander, *De negentiende eeuw, Een betwiste erfenis*, Kapellen, Pelckmans, Kampen, Kok Agora, 1998, ISBN 90 289 2587 2

"We dragen de 19de eeuw een kwaad hart toe. Dat heeft eerst en vooral te maken met haar imago van rampenverwekker, met de erfenis van de industrialisatie en imperialisme waarop wij nu de zware successiebelasting moeten betalen. Het heeft ook te maken met de banaliteit die zich als een miezige mist over de westerse beschaving legde." (p. 123). En: "Het was een tijd die bol stond van veranderingen en vernieuwing. Europa knetterde en vonkte onder het vuur en de hamers van de industrie en ijde voort in de roes van snelheid en beweging." (p. 9).

In de beide citaten zit het spanningsveld waarin Sabine Alexander een panoramische wandeling door de negentiende eeuw maakt. Zorgvuldig componeert zij een 'kubistisch' schilderij van de eeuw, waarvan wij de erfgenamen zijn. Vanuit verschillende perspectieven *herbeleven* we een tijd zoals Huizinga zich bij cultuurgeschiedschrijving voorstelde. De adem van de tijd die we doorheen de literatuur, de filosofie, de kunst, de architectuur, de mode en de 'life-style' (een anachronistisch woord), gewaarworden, is een verhaal van perspectie, van

visie op een cultuur, die zich het best laat omschrijven als burgerlijk. Alle nuances van die burgerlijke cultuur worden geëvoceerd in een complex 'beeld' van ambivalenties en tegenstrijdigheden. Want het gaat uiteindelijk om waardeoordelen. De bekende politieke, economisch-sociale en wetenschappelijke veranderingen en vernieuwingen zijn feitelijkheden waartegenover een cultureel pendant ontstond dat op al deze veranderingen reageerde. Vooruitgang leek de meest voor de hand liggende overtuiging. Maar elk positief waarde-oordeel kon omslaan in zijn tegendeel. De vooruitgang leek een doos van Pandora in zich te dragen.

De nieuwe cultuur werd gedragen door de Burger, maar die burger werd verantwoordelijk geacht voor alle onheil en burgerlijk werd en bleef tot in onze tijd een scheldwoord. Wat betrof dan die minachting voor de burger, dat rabiate dedain, deze haat, die afkeer die zoveel scheldproza hebben voortgebracht? Het waren niet de minsten die kritiek spuiden: Flaubert, Nietzsche, Marx, Baudelaire en anderen. Waar haalden zij hun venijn?

Het verdwijnen van de macht van de koning en de aristocratie ging gepaard met de opkomst van de macht van de burgerij die tegen die decadente cultuur een 'nieuwe' levensstijl verdedigde, deze van moraal van eigen verdienste, van nijver werken en van een authentieke moraal (Rousseau kreeg de rol van opvoeder). Maar al deze morele wijzigingen werden ontmaskerd. De burgerij onderdrukte het proletariaat en hield er een schijnmoraal op na. Zelfgenoegzaamheid en hypocrisie gingen hand in hand. Met onbehagen zag men hoe de aftakeling van de morele gezagdrager als de kerk de traditionele christelijke waarden meesleepte en samenviel met de 'intellectuele secularisering' door ratio en wetenschap. Nieuwe zekerheden brachten evenveel twijfels en onzekerheden mee. De democratisering creëerde een egalisering en nivellering die de mens alle waardigheid en uniciteit ontnam, en het 'zielloze grauw' van middelmatigheid en banaliteit introduceerde. Was er al de romantiek die een heroïsering van de mens ambieerde, dan werd deze snel als pathetisch en onecht afgedaan. Het toekomstideaal van 'geluk' voor de meeste mensen (Bentham) werd steeds meer een utopie en verwerd tot een kleinburgerlijk streven weerspiegeld in de behaaglijke 'Gemütlichkeit' van het privé-leven.

Dit ontlokte aan de intellectuele elite heftige reacties. Besepte men echter dat men daarmee eigenlijk uiting gaf aan diezelfde burger-cultuur die de moraliserende toer opging? Beide uitingen zijn manifestaties van hetzelfde fenomeen, zijn de keerzijden van dezelfde cultuur, zijn de ambivalenties die ze voortbracht.

Deze 'verwerpelijke' wereld bracht in haar schoot haar eigen 'bloemen' van een veelzijdige, dynamische cultuur voort, veruitwendigd in prachtige kunstwerken (Baudelaire, Flaubert, Gontsjarov, Dickens in de literatuur; Ensor, Manet in de beeldende kunsten). Zelfs over Biedermeier kunnen we nu milder denken. In het voetspoor van Milan Kundera meent ook Alexander dat de roman uitermate geschikt is om de ambivalenties tot uitdrukking te brengen. De cultus van het gevoel kreeg zijn prachtige literaire verwerkelijkingen in de roman, bijvoorbeeld bij Flaubert. Mooi verwoordt Alexander de zwaarmoedigheid en het ennuï die de niet ingeloste verlangens wel moesten opwekken en het gevoel van leegte "dat als een

laag stollende was over de volgende eeuw uitvloeide en er de kieren en reten van de ijver en zelfvoldaanheid vulde met een hypnotiserende inertie”(p. 92).

In deze spiegel kijkt de mens aan het einde van de twintigste eeuw. Want het boek is geschreven vanuit een hedendaags perspectief van erfgenaam en voortzetter van de ambivalenties. Het is de herkenning en de identificering die deze visie voedt en überhaupt mogelijk maakt. Deze herkenning is de verklaring van de heftige omgang met de ‘burger’ toen en nu. Want de negentiende eeuw wierp zijn schaduw vooruit, zowel in de verschrikking van deshumanisering (Auschwitz, hier in verband gebracht met De Sade), uitbuiting en wereldimperialisme als in de ‘onschuldige’ vormen van massificatie, banalisering en vulgarisering. De ‘homo vulgaris’ als Gestalt van onze tijd. Ook nu vind je “criticasters en rebellen. Hun beweging en hun geschreeuw horen we nog, hun gehoon en hun geklief, hun visionarisme en hun misrekeningen, hun baanbrekend werk, hun solipsisme, hun scepticisme, hun cynisme, hun nihilisme en ze raken ons nog met hun bijtende hoon.”(p.130) . En van wie is de tekst: “Niemand gelooft meer aan het fatsoen van politici, aan de moed van generaals, aan de onafhankelijkheid van rechters; niemand denkt nog dat de geestelijkheid uit heiligen bestaat...er heerst nu een soort malaise van de oneerbiedigheid; en niemand kan zich onttrekken aan die moeraskoorts van de geest;”(p.124)? Huysmans in zijn boek *Lourdes en de massa* uit 1906.

Deze fraai en aangenaam geschreven essayistische hoofdstukjes dragen alle een sprekende titel. Het laatste ‘Vloek van de banaliteit’ neemt de metafoer van de (met zijn zang het leven verfraaiende) krekkel en de (ijverige, ‘burgerlijke’) mier van het begin weer op en schrijft de fabel van Lafontaine verder. De ijverige mier sluit even de deur van zijn voorraadkamer, maar “piekert over de vraag van de krekkel over de zin van zijn deugdzame ijver” en maakt de deur weer open.

Daarmee moeten wij ons volgens de auteur verzoenen: “wankel evenwicht tussen de banaliteit van de vreedzaamheid en de pijn van Prometheus, tussen de deugd in het midden en natuurlijke ongehoorzaamheid...We moeten onze schamelheid onder ogen zien en er de schoonheid en zin in vinden...een verzoening met het ‘Menschliches Allzumenschliches’”(p. 131).

Agnes CLAEYS

TECHNOLOGIE

Hans Haaksma, e.a. *Techniekfilosofie*, in: ‘Filosofie’ (tweemaandelijks tijdschrift van de Stichting Informatie Filosofie), jaargang. 8, nr. 5, oktober-november 1998, (losse nummers Hfl. 12/Befr. 240) Best, Damon, ISSN 0925-9449.